

MAGYAR NYELVSZIGET A KARAS MENTÉN (JUGOSZLÁVIÁBAN)

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

Udvarszállás (Dobričevo) egyike a csaknem teljesen ismeretlen, illetve rosszul ismert magyar nyelvszigeteknek. Bálint Sándor, hiányos forrásai nyomán, úgy vélte, hogy Szeged vidékéről származó telepések alapították, s ma is szegedi tradíciót, népnyelvet őriz. (Bálint Sándor: A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népélete. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75–2. Szeged, 1976. 244.) Magam, szintén helyismeret nélkül, de mégis inkább palóc eredetűnek véltem e falu magyar népét. (Paládi-Kovács Attila: Palóc kirajzások. In: Palócok I. szerk.: Bakó Ferenc: Eger, 1989. 206–207.) Amikor végre eljutottam a faluba (1987. okt. 1–6.), hamar kiderült, hogy a szegedi eredet hipotézisét sem a közösség származástudata, sem a paraszti kultúra jellemző jegyei nem támasztják alá. Udvarszállás magyar nyelvében nyoma sincs semmiféle *ő*-zésnek. Eredethagyománya szerint ez a római katolikus közösség döntő részben északi magyar területről, Nógrádból vándorolt el az 1830–40-es években. Folklorja, a helyi néphit és népszokás is palóc jellegzetességeket őrzött meg egészen napjainkig. (Paládi-Kovács Attila: Településtörténet és folklór. Udvarszállás falu példája. Hungarológiai Közlemények 21. Újvidék 1989. 619–627.)

Udvarszállás a Karas folyó balpartján fekvő kis község Jugoszláviában, a román határ tövében. Határához 3400 kat. hold földterület tartozik, amiből kb. 1000 kat. hold van a helybeli parasztok tulajdonában, a többi a fehértemplomi (Bela Crkva) kombinát birtokában van. Azt korábban a Bisinger-Nippenburg grófi család birtokolta. 1982. évi adatok szerint a falu házáinak száma 80, a családoké 77, lakossága pedig 303 fő. (Az adatok forrása Horváth József helyhatósági titkár kézírata.) Hézagos helytörténeti adatok szerint a falu 1822 óta lakott hely. Első telepesei katolikus németek voltak. Katolikus magyar családok 1832–1835 között szivárogtak be, miközben a németek fogytak, feltehetően elköltöztek. Jogállása 1851-ben még mindig csak „Népes puszta” (Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára IV. 228.). Pesthy Frigyes Helységnévtára 1864-ben „contractualista gyarmatközség” minősítéssel említi. Magyar családjai Nógrádból, Hevesből, továbbá Csanád és Csongrád területéről érkeztek. A kibocsátó helységek Etes, Fegyvernek, Nagyiratos, Kevermes, Dézsánfalva, Gátalja voltak. (Mohay Margit: Egy jugoszláviai magyar nyelvsziget. Testvériség, Újvidék, 1938. 15.) Etes nógrádi falu, az említett alföldi, bánsági helységeket pedig főként a palóc migráció népesítette be. (Paládi-Kovács Attila i. m. (1989) 198, 201–202, 206.)

1870-ben már 425 lakosa volt a falunak, s később nem is növekedett. Az 1960–70-es években sokan elköltöztek a faluból. Mentek Versecre (Vršac), távolabbi városokba, sőt külföldre is. Nemcsak időleges munkavállalás, hanem kivándorlás, végleges megtelepedés szándékával. (Egyedül Ausztráliába 8.057 vajdasági magyar érkezett 1963–73 között. Jórészük bánásági falvakból, szórványokból ment el. Kunz, Egon F.: *The Hungarians in Australia*. Melbourne, 1985. 139, 142.)

A Bánáság fő vonalaiban még a 18. században kialakult, s a 19. század folyamán kisebb mértékben módosult etnikai viszonyai a 20. században sem merevedtek meg. A század eleji kivándorlás, a németek kitelepítése a második világháború után, az időnként megnövekvő bevándorlás a Balkánról, az állandó migráció és a tömeges külföldi munkavállalás következtében főként a jugoszláviai Vajdasághoz tartozó tájakon voltak jelentős változások. (Paládi-Kovács Attila: *Az anyagi kultúra alakulása néhány dél-alföldi (bánásági) magyar faluban*. NK-NT VII. 1973. 291–92.) Nyelvjárasi és néprajzi tekintetben a Bánáság igen egyenetlenül feltárt terület. Romániai részének és az aldunai székelységnek a népnyelvét alaposan vizsgálták. (Vöő István: *A bánásági magyar nyelvjárások magánhangzó rendszere*. Bukarest, 1975; Vöő István: *Bánásági magyar népnyelvi atlasz*. Bukarest, 1976; Penavin Olga–Matijevis Lajos: *A jugoszláviai székelytelepek nyelvatlása*. Újvidék, 1978; Penavin Olga–Matijevis Lajos: *Székely szójegyzék*. Újvidék 1980.), de a jugoszláviai „Bánát” magyar nyelvszigeteit kevésbé ismerjük. Ezek nyelv- földrajzi és nyelvtörténeti jelentőségét azonban már régen felismerte a tudomány. Nyelvi jelenségek egybevetésével állapították meg például azt, hogy a Bega menti Magyarittebe népe a Berettyó alsó folyásának vidékéről származott el. „A nyelvtörténet kronológiai szempontból is nagybecsű adalékokat kaphat például a telepítések nyelvjárasi jelenségeinek az „anyanyelvjárás” jelenségeivel való egybevetése révén”. (Benkő Loránd: *A nyelvföldrajz történeti tanúságai*. MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei, XXIV. 31. A kupuszinai nyelvjárásziget kérdéséről lásd Benkő Loránd: *Új módszerbeli lehetőségek a magyar nyelvjárástörténeti vizsgálatokban*. MNy. LVII. 401–13.)

Udvarszálláson gyakran hallani a *tarti*, *levági*, *megfogi*, többes számban pedig a *fogadik*, *megkínálik*, *mondik*, *megadik*, stb. igealakokat. A tárgyias igeragozás jelentő mód jelen idejének ez az alakja két nyelvjárás-típusban jellegzetes: Abaúj-Zemplén területén és a Dunántúl déli szélein (Somogy, Baranya m.). Az Alföld egyes részein hallható *adi*, *láti*, *mondi* alakokat a telepítésekkel, belső migrációval magyarázza a magyar nyelvtudomány. (Benkő Loránd: *Magyar nyelvjárástörténet*. Bp., 1957. 103–104. Más vélemény is megfogalmazódott: Erdődi József: *Az adi, mondi történetéhez*. MNy. LII, 355.) Tanulságos, hogy ez a népnyelvi jelenség Temesvár vidékén megtalálható a szegedi nyelvjárást beszélő falvakban is. Paládi-Kovács i. m. (1973) 320.)

A falu magyar jellegét kiemelik a családnevek és a földrajzi nevek. Ezek száma nem nagy, de kifejező. Belterületen négy utcanév említhető, minthogy a település két egymást keresztező földút mentén épült. A kereszteződésnél áll a templom és az iskola. A *Pém ucca* a szomszédos Jám (Románia) község felé visz. Azért hívják így, mert „pémek laktak benne. Mi a cseheket csak pémeknek nevezük”. Ellenkező irányba, Krassószombat (B. Subotica) felé visz a *Nagy ucca*. „A legtöbb ház, meg a templom is ott van.” *Karas uccá*-nak azt nevezik, amelyik északnak, a folyó felé tart. A 19. század végén még fahíd volt a Karason. Helyébe az állam 1912-ben betonhidat építtetett, hogy javítsa az udvarszállásiak közlekedését Versec felé. Ellentétes irányba, Fehértemplom felé visz a *Barna ucca*. „Régebben főleg Barna nevezetű családok laktak benne.”

Folyónév kettő van, a *Kis-Karas* és a *Nagy Karas*. A Jám felől érkező folyó itt veszi fel a *Kis-Karas* vizét. Udvarszállás és határa sík vidéken terül el. Külterülete, határa 1938-ban 3038 kat. hold volt. A parasztok földjei a falu és a Karas folyó között terültek el. A dülők nevei: *Nyilas* (lapos szántó), *Határdülő*, *Keresztdülő*, *Hosszúdülő*, *Kenderföd*, *Szöldülő*, *Legelő*. (Ezeket említi már Mohay Margit i. m. (1938) 22.) A legelő mindössze 10 holdas volt, s csak 1924-ben vették meg a gróftól. A Karas parti füves terület megvételére és hasznosítására 56 tagú (!) „Legelőtársulat” alakult. Az uradalmi földeken a román dülőneveket használták: *Dricu Funtine* (a falutól keletre, Jám mellett feküdt), *Dricu Veli*, *Dricu Rusniki*, *Vicinik*, *Dricu Mitrovica* (Krassószombat és Udvarszállás között). Domborzati, vízrajzi megjelölés a *bara* és a *válé*. Mindkettő mindennapos eleme a helyi magyar nyelvjárásnak. Előbbi ’vizes mélyedés’ ’sekély vízű tócsa’, az utóbbi pedig ’völgyecske’ és ’holtág’ jelentéssel használatos. „Sok *válé* van a Karas mellett.” Ezekben a *válékban*, *holtágakban* halászni, horgászni is szoktak.

Tanulságos a népnevek és egyes helységnevek használatának módja, szóalakja. A bánsági románokat *oláj*-nak, a bánsági szerbeket *rác*-nak nevezték az öregek, s ezeknek semmi bántó melléközöngéje nem volt. Udvarszálláson az ószerbiai szerbek neve *szervián*. *Krisány* néven emlegetik az Aradon túlról járó román szekereket, akik meszet árultak ezen a vidéken. *Pém*-nek nevezik a cseheket, morvákat, *siptár* az albán, *boszanác* a bosnyák ember neve. Az olaszt ma is *talján* néven emlegetik.

A megszokott-tól eltérő alakban használják egyes — a falu külső kapcsolatrendszerében fontos szerepet betöltő — helységek nevét. Ürményháza (Jermenovci) nevét *Örménynek*, ritkábban *Örményházá*-nak mondják, s „örményi asszony”, „örményi cigányok” típusú jelzős összetételekben használják. Székelykevé (Skorenovac) véletlenül sem említik ezen a néven. Kizárólag csak *Székelyi*-nek emlegetik, s „székelyi pap”, „székelyi ember” típusú jelzős szerkezeteket hallani tőlük. Mindkét példában megnyilvánul a népnyelv rövidsége törekvése. Belgrád nevét magyarul *Belegrádnak* ismerik, a

román lakosságú, s igen közeli *Straza* falu nevét pedig *Tömösör*nek. A régi hivatalos neve *Temesör* volt, s az *ő-ző* névalak azért feltűnő, mert egyébként nincs nyoma *ő-zés*nek. Őrzik a szomszédos *Češko Selo* régi nevét, s falun belül ma is *Fábián*-nak nevezik, idegen előtt pedig *Csehfalu*-nak fordítják a szerb falunevet.

Udvarszálláson 1938-ban 23 családnevet írtak össze. Az akkor élő családnevek és családonkénti előfordulások száma: Balassa (1), Barna (3), Bartha (1), Bene (2), Csáp (4), Csőke (2), Döme (4), Franczen (1), Gránicz (1), Halupka (6), Horváth (4), Junigli (2), Krizsa (1), Kucsera (9), Kvesznica (1), Lexa (1), Máté (1), Magyar (2), Rezbár (1), Tóth (3), Turi (1), Urbán (1), Virág (12). Ezek közül 11 családnév előfordult már az 1833–1848. között szereplő családnevek között is. A legrégebb, „törzsökös” családok tehát a következők: Barna, Bartha, Bene, Csőke, Döme, Horváth, Kucsera, Máté, Tóth, Urbán, Virág. Ezeknek a családoknak az ősei voltak Udvarszállás első magyar telepesei. 1848–49-ben ugyan elpusztult, leégett a falu, lakói pedig elmenekültek a Maros vonalára, de a harcok után ismét visszatértek, és ma is utódaik teszik ki a helyi közösség kb. 70%-át. Az 1850–60-as években tűntek fel a csehek családnevei, a Csáp, Halupka, Junigl, amelyek ma is élnek a faluban. Későbbi a Gránicz, Kvasznica, Rezbár, Lexa. Ez utóbbiak mára elköltöztek, s a faluban már nem élnek ilyen nevű utódok. Akadnak elvétve újabb bevándorlók is. Kasza István az 1940-es évek végén került ide Törökkanizsáról, Horki István pedig Ürményházáról települt át. Asszonyokat is hoztak az udvarszállásiaiak más vidékről, leginkább Székelykevéről és Ürményházáról.

A két leggyakoribb családnév viselői — a Virágok és a Kucserák — közül többen kaptak megkülönböztető, ún. „ragadéknevet”. Az egyik Virág családot *Dundi*, a másikat *Burbunc* néven ismeri a közösség. Ezek a gúnynévi eredetű nevek több nemzedéken át öröklődnek, s az eredeti családnévtől függetlenül használatosak a mindennapi beszédben. „Öreg Dundi” jelentése id. Virág József, „fia Dundi”-nak pedig ifj. Virág Józsefet emlegetik. A Kucsera nemzetség egyik ága a *Szárma* nevet kapta, egy másiknak Gábor a ragadványneve. *Gábor Misa* néven Kucsera Mihályt ismerik, akinek a nagyapját Kucsera Gábornak hívták, s a keresztnévből származik utódainak megkülönböztető neve. A két említett népes nemzetség rivalizálása régi keletű és kifejeződik egymás nevének magyarázatában is. „A Kucserák drótos tótok”, mondják a Virág nemzetséghez tartozók. Rájuk viszont azt sütötték a Kucserák, hogy cigánylány volt az ősanjuk: „a Virágok cigányok.” A Kucserák származáshagyománya szerint ősapju ugyan Nógrádból jött a faluba, de magyar ember volt, s nem értett a drótos mesterséghez. Más családnevekhez csak ritkán tapadt megkülönböztető név (pl. *Csujka*, alias Csőke Péter, *Szekretár*, alias Tóth János).

Többen állították, hogy mivel magyar voltuk miatt mindkét világháború után kihagyták őket a földosztásból, néhányan megpróbálkoztak családnévük szerbesítésével is. Felajánlották a földosztó bizottságoknak, hogy írják a nevüket ezután *Virágovics*, *Kucserovics*, *Horvátovics*, stb. alakban, de ezt az ötletüket a szerb hatóságok is tréfára vették, nem mértek földet nekik.

Udvarszálláson — egy-két szerb menyecskét leszámítva — 1987. őszén is mindenki anyanyelvi szinten beszélt a magyart. Ez a családokban és gazdaságokban, illetve a falun belüli érintkezésben elfogadott nyelv. A pár éve bekerült szerb fiatalasszonyok inkább csak értik, mint beszélnek a falu nyelvét. Csehül ma már a Pém utcában sem tudnak. Id. Halupka Antalné (szül. Buzek Francka), aki 1901-ben született a szomszédos Fábián (ma Češko Selo) faluban, cseh anyanyelvű volt, s először az iskolában tanult magyarul. Udvarszállásra feleségnek vitték, s a férjével, míg élt, csehül beszélt. Egy-két szomszéddal az 1960-as évek elejéig beszélhetett csehül. Azonban mióta a Rezbár család elköltözött a szomszédságból, nincs kivel beszélni az anyanyelvén. Fia, menyé, unokái magyarul beszélnek vele.

Románul kevesen tudnak, noha többször van a környéken, s a határ másik oldalán. Néhány idősebb férfi érti és töri a románra, olyanok, akik több-kevesebb időt töltöttek román környezetben. Így például Virág István, aki Vranjicon született 1908-ban és 11 évesen került szüleivel Oravicza mezővárosba. Ott akkoriban az Alsóvárost románok, a Felsővárost németek és magyarok lakták.

Németül sem tanultak meg az udvarszállási magyarok, pedig sok napos munkát végeztek a fehértemplomi német gazdák szőleiben. 1918-ig a verseci és fehértemplomi németek is tanultak magyarul az iskolában. Az ottani gazdákkal, iparosokkal, kereskedőkkel a két világháború közötti években még lehetett magyarul vagy szerbül érintkezni. Ez a helyzet fennállt a német megszállás (1941–1944) éveiben is, amikor 10 német rendőr állomásozott a faluban.

A nem-magyar külső kapcsolatokban használt közvetítő nyelv a szerb, amit minden helybéli ért és beszél a legidősebbtől a legfiatalabb korosztályig. Ezt a nyelvet tanulják az iskolában, hallhatják a rádióban, televízióban és mindenütt, ha a faluból kimozdulnak. Helyben csupán négyosztályos magyar tannyelvű iskolájuk van. Még a magyar állam építette 1896-ban, a milleneum alkalmából. Első tanítójuk neve Óvári János volt. Az 5–8. osztályt szerb iskolában, Jaszenovo községben végzik el az udvarszállási gyermekek. Készülékeiken az újvidéki és a belgrádi rádió, televízió adásait tudják fogni, a budapestit nem. Magyar nyelvű könyv nem jut el a faluba, az Újvidéken megjelenő magyar nyelvű lapok közül azonban többet is előfizettek 1987-ben.

A néprajzi adatgyűjtés során természetesen rögzítettem a vizsgált tárgyak, jelenségek nevét is. E több száz szóból álló lexikális anyag közlésére, értékelésére nincs mód, de néhány ismeretlen tájszót érdemes lesz megemlíteni. Például a Karason üzött halászat szavaiból: *picő* 'horog', *picézés* 'horgászás', („Elmén'k picézni.”) *Metrica* 'kerítőháló', középtájt zsákos, hosszú hálófajta. Ezt a kb. 40 m hosszúságú, gyalomra emlékeztető hálót összel szokták keresztben kifeszíteni a Karason. Harcsafogáshoz használatos zajkeltő eszköz a *bucskáló*, amivel a halász a víztükröt ütögeti. A harcsa, csuka, márna, keszeg, *potyka*, törpe harcsa mellett gyakori halfajta a *bucó*, 'egy fehér keszegféle', a tájszótárainkban sem ismert *deverika* 'keszegféle hal', a *perkó* 'fehérhasú hal' és a *bulézs*. Utóbbi „pettyes, mint a csuka, de nem nől meg olyan nagyra”. Az udvarszállási halászhalkok *csónyak*nak nevezett ladikot és hozzá *csónyaklapát*-ot, evezőt használnak a folyón.

A tájszavak között számosat a dél-alföldi, bánsági magyar regionális nyelv elemeként tartunk számon: Ilyen a *szárma* 'töltött káposzta', *abronyica* 'hajlott vízfordó vállrúd', *garaboly* 'asszonyok karkosara', *supa* 'bogárhátú gazdasági épület, juhállás, szekérállás', *kotárka* 'rakodó, kukoricav. gabonatóró épület', *lánc föld*, *lánc* 'területmérték, hold föld'. (vö. Paládi-Kovács i. m. 1973/320–21. Bálint i. m. 1976.) Ilyen regionális köznyelvi szónak látszik a *tányéricsa* 'napraforgó' is.

Az udvarszállási magyar beszédében viszonylag ritkán fordul elő idegen hangzású szó. Nem érzik idegennek a *serni* 'sparhelhez tartozó süttö', vagy a *slajer* 'fátyol szót'. Viszont a *spediter* 'traktoros pótkocsi', a *tárlica* 'löcs nélküli, rövid lovaskocsi' személyszállításra, a *poszeta* 'gyermekágyas asszony látogatása' szerintük szerb szó, amit a magyar beszédben kerülni próbálnak. Az új fogalmak magyar megnevezésére és a nyelvi tudatosságra törekvés a közösség nagyobb részénél megfigyelhető. *Csokány* szavuk jelentése '2 dl ürtartalmú bádgedény', amellyel az udvarszállási asszonyok mérik a tejfelt a verseci piacon. Ennek a szónak az idegen eredetét már nem érzékelik.

Ez a kurta híradás és adatközlés csupán arra szolgál, hogy a nyelvjáráskutatók figyelmét felhívja az Alduna közelében élő kis magyar közösség nyelvének értékeire. Alaposabb leírás és elemzés ismételtlen bizonyíthatná, hogy „a nyelvjárási szókincs nemcsak maguknak a sokrendbeli, különféle jellegű művelődési hatásoknak a tényét tükrözi, hanem éppen földrajzi tagoltsága, területi kötöttsége folytán nagyon éles kontúrokkal mutat e hatások eredetére, irányára, erősségére, határaitra, sőt megfelelő értékeléssel kronológiájára is.” (Benkő i. m. 30.)